

Rohonyi Zoltán: A magyar romantika kezdetei

Nemrég még annak örültünk, hogy új név tűnt fel az erdélyi magyar tudományos folyóiratok hasábjain, ma már egy magyar irodalomtörténeti korszak legjobb szakemberei között kell számon tartanunk a kolozsvári Rohonyi Zoltánt. Igényes Kölcsey-kismonográfiája mellett a magyar nyelvújítás évtizedével foglalkozó szakemberek ott fogják tartani legszorosabb kézikönyvtárunkban a magyar romantika kezdeteiről szóló, 1975-ben a bukaresti Kriterion kiadónál megjelentetett korszakmonográfiáját is.

A múlt század második évtizedét irodalomtörténetírásunk hagyományosan a Kazinczy vezette nyelvújítási mozgalom és az általa kiváltott harc jegyében szokta szemlélni. Nemcsak azért, mert az irodalmi közélet akkor bontakozó világán ez uralkodott, hanem azért is, mert az évtized jelenségei közül talán ez befolyásolta leginkább — némelyek szerint legszerencsésebben, mások, például Németh László szerint is, legsorszerűbben, mintegy tragikusan — irodalmunk jövőjét. S abban is van egy több mint évszázados konszenzus az irodalomtörténeti köztudatban, hogy e mozgalom vezérét, Kazinczyt, a klasszicizmus ízlése, műfaj- és stílusfelfogása vezérelte, s ez nyomta rá bélyegét a vele egy fronton harcoló „kazinczyánusok” ízlésére és irodalmi tevékenységére is. Császár Elemér például még erősen hangsúlyozza Kölcsey első bírálatainak klasszicista jellegét kritikátörténetében — bár ugyanakkor ő is, de jóval korábbiak is, például Radnai Rezső, észreveszik e bírálatokban a döntő újat, a korszakalkotót is.

Marxista irodalomtörténetírásunk kezdetei, a realizmus és antirealizmus örök harcának jegyében felfogott művészet- és irodalomtörténeti folyamat tudományos prekonceptiójának uralma nem kedvezett az irodalmi fejlődés irányzat- és stílustörténeti szemléletének. Bár még e realizmusfelfogás égisze alatt s ezért felemás eredményekre vezetően, de az irányzattörténeti kutatások útját mégiscsak újra megnyitotta a Magyar Tudományos Akadémia 1954-es romantikavitéze. Ezen mind Sötér István vitaindító előadása, mind Szauder József hozzászólása az 1810-es évekre tette a magyar romantika kezdeteit, s ennek jegyében születtek Szauder Józsefnek az 1950-es évek második felében írott s összegyűjtve „A romantika útján” című kötetében publikált romantika- és Kölcsey-tanulmányai.

Természetes, hogy ezek a tanulmányok, mint koncepciójának legfontosabb előmunkálatai, Rohonyi korszakmonográfiájának elsődleges forrásai. De a tőlük nyert indításokat szuverén módon kezeli, a korábban és a nagy elődök által elsősorban eszme- és ízléstörténeti síkon kibontott koncepciót a standard szakirodalom alapos ismeretében önálló kutatásokkal messzemenően továbbfejlesztte. Ami a legfontosabb: irányzattörténeti koncepciója igazolására kitűnően mozgósítja a műközpontú irodalomelméleti iskolák műhelyében kidolgozott stílus- és műelemző módszereket, anélkül, hogy az apparátust a pedánságig túlfokozná. Nem volna rossz, ha ebben a vonatkozásban a fiatalabb irodalomtörténész-nemzedékek körében több rokon lélekre találna: abban a hitében, hogy modern műelemző módszereket érdemes irodalomtörténeti, irányzattörténeti elgondolások igazolására mozgósítani, s abban is, hogy a szakmai terminus technicusok fölösleges ballasztjának leépítésével is lehet tudományos igényű, de egyben olvasható irodalomtörténetet írni.

Ami a korszaklélet áttekintésének lényegét illeti, köztudomású, hogy Szauder József az 1954-es romantikavitéz a magyar romantika kezdeteit a rendek és a Habsburg-monarchia között kialakult kb. két évtizedes, a forradalmi és a napóleoni háborúk kikényszerítette kompromisszum felbomlásának éveire, az 1814—18-as évekre tette, s Kölcsey, Katona, valamint Kisfaludy Károly pályájának fordulataiban vélte megragadhatónak elsősorban; Rohonyi viszont, gondos műelemzéseivel és a német idealizmus filozófiája hatásának alapos felmérésével (melyben szintén támaszkodik Szauder Kölcsey-publikációira, Katona esetében pedig Waldapfel József

tanulmányaira) néhány vonatkozásban még korábbra datálja e kezdeteket, a Kant-hatás utáni Kölcsey-verseket már a *szubjektív* romantika jegyében értelmezi, ellenében az eddigi felfogással, mely inkább a szentimentalizmus körében vélte leírhatónak Kölcsey fiatalkori verseit. A korai magyar romantika Rohonyi által felrajzolt körképébe tehát az 1810-es évek Kölcseyje, Szemeréje, Katona Bánk bánja és Bárány Boldizsár róla írt Rostája, Katona lírai életműve, az Erdélyi Múzeum uralkodó irodalomszemléleti vonásai, Domby Márton Csokonai-életrajza stb. tartozik bele. Némileg óvatosabban bánik a korabeli dráma romantikus lehetőségeivel, Kisfaludy Sándor Hunyadijánál, Gombos Esküvésénél, Bolyai Farkas és a korai Kisfaludy Károly drámáinál egyaránt hangsúlyozva azokat a vonásokat, melyek szerinte inkább a felvilágosodás korának dramaturgiájára emlékeztetnek, mint a romantikáéra. Így, míg az irodalomtörténeti közfelfogással szemben a magyar romantika jelenségeit általában korábbra datálja s a szokottnál jobban hangsúlyozza, Kisfaludy Károly Stibor vajdáját például elvitatja a romantikától — szerintem sem jogtalanul. Kisfaludy romantikus fordulata így a 20-as évek elejére tevődik át, Mátyás-témájú drámai költeményére s az Irénére.

Rohonyi könyvének legnagyobb érdeme a kitűnő műelemzések sorozata; melynek az esetek többségében még csak előzménye se nagyon található szakirodalmunkban. Az olvasóban nem is e műelemzések, mint inkább az eredményeik alapján végrehajtott irányzati besorolások nyomán merülhetnek fel némi kételyek. Ha ugyanis a szóban forgó évtized szépirodalmi termését végignézzük Rohonyi minősítése szerint, akkor Kazinczy és Berzsenyi episztoláin, epigrammáin és lírai versein kívül minden értékes mű a romantika jegyében fogható fel. Így még a Magyar Irodalomtörténet kézikönyvének korszakolásához viszonyítottan is legalább egy évtizeddel korábbra kellene áthelyezni a felvilágosodás és romantika korszakváltását. Ennek látszólag semmi sem mondhatna ellent, hisz a számba jöhető írók egy birodalomban, sőt 1809-ben részben egy városban is éltek a jénai romantika egykori vezéralakjával, Friedrich Schlegellel, s a berlini romantika nyelvfilozófiája Bernhardi könyvein keresztül még nyelvújítási harcainkat is befolyásolhatta. Mégis úgy érzem, hogy Rohonyi, néhány kitűnő itthoni tudósunkkal együtt, az igazolhatónál nagyobb mértékben írja a romantika számlájára az általa vizsgált jelenségek legtöbbszörét. Ez szükségszerű következménye annak, hogy egy később kiteljesedő kor szémszögéből ítéljük meg azokat. Ahogy a magyar polgári irodalomtörténetírás csúcsa, Horváth János életműve is az első igazán klasszikus értékeket létrehozó reformkori irodalmunk fejlődéstörténeti előzményeiként tárgyalta az évtized irodalmát, ugyanúgy az akadémiai romantikavita jegyében szemlélte marxista irodalomtörténetírásunk is az 50-es évek második felében. Csak az akadémiai irodalomtörténeti szintézis vitáiban jutott diadalra az a történetibb felfogás, mely minden kort a saját összefüggéseiben igyekezett megragadni. Így kényszerültek rá a Rohonyi által legtöbbet idézett vezető irodalomtudósok és romantikaszakértők arra, hogy az európai és a magyar XVIII. század, a felvilágosodás és a forradalmak korszakának európai szinten is jelentős tudósaivá váljanak (Sötér, Szauder). S ez előző korszakok kutatásának nemzetközi eredményei ma inkább arról vallanak, hogy a romantikusnak minősítés legfontosabb kategóriái, melyekkel — többekkel együtt — Rohonyi is él, jóval a romantika kibontakozása előtt, a felvilágosodás korszakaiban kialakultak. Az egyéni originalitás követelménye például már a felvilágosodás individuálisabb, lessingi korszakának magától értetődő követelménye, hogy a túlzó gerstenbergi zsenikultuszon keresztül beletorkolljon a Sturm und Drangba. A nemzeti originalitás és a nemzeti objektív szellem kultusza Herder Sturm und Drang-korszakában alakul ki, s csak a német romantika második nemzedékében, a romantikus jogtörténeti és mitológiai iskolákban nyer hasonló nyomatókat, ezek viszont még nálunk e korszakban aligha hathattak. A zseni kategóriája, s vele járó váteszi öntudat a reneszánsz platonizmus kezdeményei nyomán Shaftesbury Prometheus-szimbólumában születik újjá s Goethe Prometheuszáig szinte ki is éli magát; Kant zsenielmélete már szinte megfűkezi a zsenikultusz Sturm und Drang túlzásait, A. W.

Schlegel berlini előadásaiban pedig elítéli azokat. Az európai romantika különböző korszakaiban ugyan újra nagy hangsúlyt kapnak e kategóriák, bár többnyire kisebbet, mint a Sturm und Drang korszakában. De, ismervén az összehasonlító irodalomtörténet álláspontját a kelet-közép-európai irodalmak kisebb-nagyobb időbeli elmaradásáról, aligha szükséges az ilyen jelenségeket a vezető európai irodalmakkal csaknem szinkronban levő romantikus jelenségeknek tekinteni, amikor a klasszicizmust belülről porhanyósító felvilágosodás kori tünetekkel, valamint a weimari klasszika hatásával, s a Sturm und Drang lassan beérő hullámaival is leírhatók.

Kant kritizizmusa és esztétikája még nem romantikus, Schiller neoklasszikus elmélete éppúgy belőle s a vele való vitából nő ki. Fichte szélsőségesen énközpontú korszaka döntő lökést adott a korai romantika kibontakozásának, de nem azonos a romantikával, s a korai romantikus társaslet első filozófusának, Fr. Schlegelnek a romantikus céncle ideológiai megalapozásában filozófiai fragmentumaiban nagyon hamar fel kellett ismernie az *Ich* mellett a *Du* jelentőségét is. Mint ahogy a Wissenschaftslehre Fichtéje sem azonos a Reden an die deutsche Nation Fichtéjével. Így korabeli jelentős filozófiai gondolatok befogadása önmagában nem lehet a romantika bizonyítéka.

Azt hiszem, bizonyos fókig megkérdőjelezhetőek azok az eljárások is, melyek a racionális klasszicizmus stilsztikájának meghaladását, diszkurzív logikai versépítkezésének felborítását szintén romantikusnak minősítik. Hiszen ez már nagyjából az európai felvilágosodás második korszakában és a Sturm und Drangban végbement. Egyébként is az a gyanúm, a történeti stilsztika még nem áll annyira biztos lábakon, hogy a jelentés- és közlésegségek műbeli szerveződésének történetileg változó sajátosságait egyértelműen irányzatokhoz rendelhesse.

Az originalitásproblémának a hangsúlyozása ebben a magyar irodalomtörténeti korszakban még egy sajátossággal rendelkezik: az esetek többségében Kazinczy egyoldalú fordításprogramjával fordul szembe. Mivel azonban fordításprogram és klasszicizmus azonosítása képtelenség, hisz Európa egyetlen jelentős klasszicista korszakában sem dominált a fordítás, ezért az originalitás antikazinczyánus nyomatékú használata nagyon jól megférhet neoklasszicista esztétikai meggyőződéssel. Kölcsey bírálatai, eltekintve kazinczyánus stilsztikai rétegüktől, a kései felvilágosodás Herder által alig érintett Mendelssohn–Engel-féle líraelméletéből és Schiller preklasszikus korszakának kritikusai tevékenységéből (Bürger- és Matthisson-recenzió) nőnek ki, s bár egykorú levelei mutatják a herderi objektív szellem elmélete felé való tájékozódást, ennek esztétikai konzekvenciáig, Herder és a romantika egyidejű befogadásáig csak a Nemzeti hagyományok idejében jut el.

Rohonyi drámaelemzéseinek az az érdekessége, hogy ami a selejtes német romantika sorstragédiáiból származik, többnyire visszaminősül felvilágosodás korinak, míg a Sötér újabb tanulmányaiban is hangsúlyozott Sturm und Drang-vonások ellenére Katona Bánk bánját egyértelműen romantikus műnek minősíti, elsősorban a jellemábrázolás és drámai stílus *funkcionalitása*, tehát esztétikai értékszemponatok alapján. Ilyen ismérvek hiányában, s a mondanivalónak allegorikus szinten való ábrázolása miatt későbbi romantikus drámák sorát lehetne felvilágosodás korinak *visszaminősíteni*, míg a legnagyobb romantikus drámaíró Shakespeare lenne.

Részletmegjegyzésként ide kívánkozik: legjobb tudomásom szerint Szauder József már a 60-as évek első felében, kitűnő tudós kollégák, elsősorban Mezei Márta, figyelmeztetésére tarthatatlannak vélte azt a hipotézisét, mely szerint Szemerének Kölcsey Berzsenyi-recenziójáról írott tudósítása hathatott Berzsenyi Antirecenziójára. Ezt azért nem ár leírni, mert nemcsak Rohonyi könyve, hanem Fenő István tudománytörténeti monográfiája is tényként kezeli a nem kellően bizonyított hipotézist.

Rohonyi könyvének az a legnagyobb érdeme, ami egyúttal vitathatóságának forrása is: pozitív érzelmi elfogultsága tette élesebbé szemét a kor romantikus irányba mutató jelenségeinek feltérképezésében, de az irányzati változást, mely csak más-ság, szinte automatikusan esztétikai értéknövekedésként fogja fel. Így

növeli meg az évtized Kölcsey-, Szemere- és Katona-lírájának jelentőségét, így teszi meg a magyar romantikus dráma csúcspontjává Katona Bánk bánját, pedig az irodalmi irányzatoknak nem szokásuk, hogy kibontakozásuk előtt teremtsék meg legnagyobb remekműveiket. Eljárása, jóval magasabb színvonalon és sokkal rokonszenvesebb érvelési móddal, kissé emlékeztet irodalomtudományunknak arra a korszakára, amikor a romantika legjáva műveit, értéküket érezve, s a romantika és realizmus váltását értéknövekedésnek érezve, realistává minősítették.

Megjegyzéseim elsősorban a vitatható szempontokat igyekeztek kiemelni. Vitám nemcsak Rohonyival van, hanem a magyar irodalomtudománynak azzal az irányával is, mely az 1810-es évek irodalomtörténetét érzésem szerint az indokoltnál nagyobb mértékben tartja a kibontakozó romantika összefüggéseiben leírhatónak. Viszont ugyanakkor meg vagyok győződve arról, hogy elsősorban eszme- és ízléstörténeti kezdemények, s a szépirodalmi folyamat vonatkozásában többnyire kifejtetlen megjegyzések után Rohonyi szinte lenyűgözően egységes szempontú és magasrendű, modern irodalomtudományi módszereket mozgósító könyve szinte először emelte a vitathatóság rangjára ezt a koncepciót. (*Kriterion*, 1975.)

CSETRI LAJOS

Bán Imre: Eszmék és stílusok

Bán Imrét, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének vezető professzorát a szakközönség számára nem kell bemutatni; neve és egyénisége a tudós tanító alakját jelenti, aki felelős tételeit csak szilárd tények alapján mondja ki, és jó érzékkel egyszerre tudja elkerülni a felkapott kutatói módszerek felszíniességét és az elavult, megrögzött metódusok szakuticáját.

A nagyközönség előtt Apáczai Csere Jánosról írott monográfiájával ismerős, de közkézen forog A barokk című szemelvénygyűjteménye több kiadásban, sokan találkozhattak az irodalomelméleti kézikönyvek XVI—XVIII. századi magyarországi elterjedtségével foglalkozó könyvecskéjével, határainkon túl pedig gyakran hallgatják őt az irodalomtörténet nemzetközi szakemberei.

Bán Imre látóhatára minden irányban rendkívül tág. Egyszerre képes egy probléma ízekig menő analizisére, és ugyanennek a legszélesebb környezetben való elhelyezésére. E nagyszerű lehetőséget látjuk kihasználni az összehasonlító irodalomtörténet terén végzett munkájában.

Így találhatunk most megjelent tanulmánykötetében írásokat Dante és a joachimizmus kapcsolatáról, Janus Pannonius és a magyar irodalmi hagyomány kérdésköréből vagy Comeniusról és a magyar szellemi életről.

Bán Imre alapos tanulmányai akkor is eleget tesznek ez önmagával szemben megfogalmazott követelménynek, amikor a téma csak igen nehezen adja magát az ilyen megközelítésnek. A Méliusz Juhász Péter munkásságának teljes értékelését célul tűző dolgozat például Európa legkülönfélébb szellemi, teológiai áramlatainak hátterében vizsgálja a nagyhatalmú „kálvinista pápa” életművét. „Az olasz reneszánsz irodalomelmélete” is tágabb teret látat a címben jelzettnél. Bán Imre újabb kutatásainak eredményeiben, például a gyűjtemény „A magyar barokk próza változatai”-ban is ezt láthatjuk. Szerzőnk kitűnő arányérzékkel jelöli ki benne a barokk próza három fő ágát. A naturalista, magyaros, a patetikus, publicisztikai és az elbeszélő próza irányát nagy rálátású, alapos tudósként vizsgálja. A kö-